

دانشگاه پیام نور

تحقیق در معانی و بیان و فنون ادب فارسی

(رشته زبان و ادبیات فارسی)

www.ketab.ir

دکتر ایوب مرادی دکتر هادی یوسفی فاروق نعمتی

سرشناسه	مرادی، ایوب، ۱۳۵۷ -
عنوان و نام پدید آور	تحقیق در معانی و بیان و فنون ادبی فارسی/ ایوب مرادی، هادی یوسفی، فاروق نعمتی
مشخصات نشر	تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	دوازده، ۲۵۷ ص.
فروست	دانشگاه پیام نور؛ ۲۱۶۰. گروه زبان و ادبیات فارسی؛ ۱/۱۴۳
شابک	978 - 964 - 14 - 0207 - 7
وضعیت فهرست نویسی	فیبای مختصر
یادداشت	فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی: http://opac.nlai.ir قابل دسترسی است.
یادداشت	کتابنامه: ص. ۱۵۷.
شناسه داده	یوسفی، هادی، ۱۳۵۵ -
شنا، افزه	نعمتی، فاروق، ۱۳۶۲ -
شماره ثبت، شناسایی ملی	۳۸۷۱۷۵۳

دانشگاه پیام نور

تحقیق در معانی و بیان و فنون ادبی فارسی

مولفان: دکتر ایوب مرادی - دکتر هادی یوسفی - دکتر فاروق نعمتی

ویراستار علمی: دکتر بهناز پیامن

تهیه و تولید: مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: چاپ اول تیر ۱۳۹۴

شابک: ۷ - ۰۲۰۷ - ۱۴ - ۹۶۴ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 14 - 0207 - 7

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگی‌های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید

(کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر محفوظ و متعلق به دانشگاه پیام نور است. تولید، کپی یا خلاصه برداری، نشر و ترجمه، چاپ، افست، توزیع گسترده، تهیه CD و ... این اثر یا بخشی از آن اعم از متن، طرح پشت و روی جلد و ... بدون اخذ مجوز کتبی از مرکز چاپ و توزیع دانشگاه خلاف مقررات و تعرض به حقوق مادی و معنوی دانشگاه است. متخلفین وفق قانون حمایت از مولفان و مصنفان و هنرمندان دارای مسئولیت حقوقی و کیفری بوده و تحت پیگرد قرار می گیرند.)

قیمت: ۶۸۰۰۰ ریال

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها، ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی، همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد. در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میران عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و آثار گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربرکت است ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی جامعه و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخوشی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است. کتاب، خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان، تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاورد انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «إِقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌های منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم، هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور باشد. بی‌شک ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌دهند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلت اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز رروی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

یازده

پیشگفتار

۱

بخش اول: علم معانی

۱

تعریف علم معانی

۵

تاریخچه‌ی علم معانی

۷

مقتضای حال و مقتضای ظاهر

۸

تعریف بلاغت

۹

فصاحت کلمه

۱۰

۱- تنافر حروف

۱۰

۲- غرایب استعمال

۱۱

۳- کراهت در سمع

۱۲

۴- مخالفت با قیاس صرفی

۱۲

فصاحت کلام

۱۳

۱- تنافر کلمات

۱۳

۲- ضعف تألیف

۱۴

۳- تعقید

۱۵

۳-۱- تعقید لفظی

۱۶

۳-۲- تعقید معنوی

۱۷

۴- تکرار

۱۸

۵- تنایع الإضافات

۱۹

خودآزمایی

۲۳

فصل اول: استاد خبری

۲۴

حقیقت و مجاز عقلی

۲۵	۱- قرینه‌ی لفظی
۲۶	۲- قرینه‌ی معنوی
۲۷	معانی ثانوی جملات خبری
۳۶	تقسیم‌بندی انواع خبر با توجه به احوال شنونده
۳۶	۱- خبر ابتدایی
۳۷	۲- خبر طلبی
۳۸	۳- خبر انکاری
۳۹	احوال مسندالیه
۳۹	۱- ذکر مسندالیه
۴۳	۲- حذف مسندالیه
۵۰	۳- معرفه، انکره، بودن مسندالیه
۸۰	احوال مسند
۸۰	۱- حذف
۸۳	۲- ذکر مسند
۸۴	۳- تقدیم مسند
۸۶	۴- تقييد مسند
۸۹	۵- تقييد مسند با قيد تاذیر
۹۰	احوال متعلقات فعل
۹۰	۱- حذف مفعول
۹۳	۲- تقدیم مفعول بر فعل
۹۴	قصر و حصر
۹۵	۱- قصر حقیقی
۹۶	۲- قصر اضافی
۹۸	انواع قصر و حصر به مقتضای حال مخاطب
۹۸	۱- قصر افراد
۹۹	۲- قصر تعیین
۱۰۰	۳- قصر قلب
۱۰۱	مقاصد بلاغی کاربرد قصر
۱۰۳	شیوه‌های قصر
۱۰۵	خودآزمایی
۱۰۸	فصل دوم: انشاء
۱۰۹	۱- استفهام
۱۲۶	۲- امر
۱۳۱	۳- نهی
۱۳۳	خودآزمایی
۱۳۵	فصل سوم: فصل و وصل
۱۳۵	۱- مواضع فصل

۱۳۹	۲- مواضع وصل
۱۴۱	خودآزمایی

۱۴۲	فصل چهارم: ایجاز، اطناب و مساوات
۱۴۲	۱- ایجاز
۱۴۵	۲- اطناب
۱۵۳	۳- مساوات
۱۵۳	خودآزمایی

۱۵۷	بخش دوم: بیان
۱۵۷	تعریف علم بیان

۱۶۱	فصل پنجم: تشبیه
۱۶۳	۱- انواع تشبیه به اعتبار بودن یا نبودن ادات تشبیه و وجه تشبیه
۱۶۵	۲- بررسی تشبیه به اعتبار طرفین
۱۶۸	۳- وجه تشبیه
۱۷۵	۴- انواع تشبیه به اعتبار مفرد یا مرکب بودن طرفین
۱۷۹	۵- انواع تشبیه از نگاه مفرد و مرکب بودن طرفین
۱۸۳	۶- تشبیه تمثیل
۱۸۴	۷- انواع تشبیه به اعتبار تعدد طرفین
۱۸۸	۸- چند نوع دیگر از تشبیه
۱۸۸	۸-۱- تشبیه معکوس
۱۸۹	۸-۲- تشبیه مضمیر
۱۸۹	۸-۳- تشبیه مشروط
۱۹۰	۸-۴- تشبیه تفضیل
۱۹۱	۹- چند بحث دیگر درباره تشبیه
۱۹۱	۹-۱- زاویه تشبیه
۱۹۲	۹-۲- نو کردن تشبیه
۱۹۳	۱۰- اغراض تشبیه
۱۹۳	۱۰-۱- اظهار امکان مشبه
۱۹۴	۱۰-۲- بیان حال مشبه
۱۹۴	۱۰-۳- بیان مقدار و ضعف و قوت مشبه
۱۹۵	۱۰-۴- اظهار شگفتی درباره مشبه
۱۹۷	۱۰-۵- ستایش و بزرگداشت مشبه
۱۹۷	۱۰-۶- تقبیح و تحقیر مشبه
۱۹۸	خودآزمایی

۲۰۰	فصل ششم: استعاره
۲۰۰	مقدمه
۲۰۲	۱- پایه‌های استعاره
۲۰۲	۲- قرینه‌ی صارفه
۲۰۳	۳- ملانمات مشبه یا مشبه‌به
۲۰۴	۴- انواع استعاره
۲۰۴	۱-۴- استعاره‌ی مصرحه
۲۰۸	۲-۴- استعاره‌ی مکنیه
۲۱۱	تشخیص یا جاندارانگاری
۲۱۲	۵- نکاتی در باب استعاره
۲۱۲	۱-۵- استعاره‌ی «فایه و عنادیه»
۲۱۳	۲-۵- «مع»
۲۱۵	۳-۵- جامع از نظر تحقیقی و تخیلی بودن
۲۱۶	۴-۵- استعاره از نظر مرتب و بعید بودن جامع
۲۱۷	۵-۵- انواع استعاره بر پایه‌ی مستعارمنه
۲۱۹	۶-۵- استعاره‌ی مرتب یا مثلیه
۲۲۲	خودآزمایی

۲۲۴	فصل هفتم: مجاز
۲۲۶	۱- مجاز به علاقه‌ی کل و جزء
۲۲۸	۲- مجاز به علاقه‌ی حال و محل
۲۲۹	۳- مجاز به علاقه‌ی سببیت
۲۳۱	۴- مجاز به علاقه‌ی لازم و ملزوم
۲۳۲	۵- مجاز به علاقه‌ی آلّیت
۲۳۳	۶- مجاز به علاقه‌ی ماکان و مایکون
۲۳۴	۷- علاقه‌ی جنس
۲۳۵	۸- مجاز به علاقه‌ی عموم و خصوص
۲۳۶	۹- مجاز به علاقه‌ی قوم و خویشی
۲۳۷	۱۰- مجاز به علاقه‌ی مجاورت
۲۳۷	۱۱- مجاز به علاقه‌ی تضاد
۲۳۸	۱۲- مجاز به علاقه‌ی مشابهت
۲۳۸	تقسیم‌بندی انواع مجاز از دید هنری
۲۴۰	خودآزمایی

۲۴۲	فصل هشتم: کنایه
۲۴۳	۱- تفاوت کنایه با استعاره
۲۴۴	۲- اصطلاحات مربوط به کنایه
۲۴۴	۳- انواع کنایه به لحاظ مکنی‌عنه

۲۴۷

۴- انواع کنایه از لحاظ انتقال معنی

۲۴۹

۵- انواع کنایه از لحاظ آشکار و پنهان بودن مفهوم

۲۵۳

خودآزمایی

۲۵۵

پاسخ‌نامه‌ی سؤالات تستی

۲۵۷

کتاب‌نامه

www.ketab.ir

پیشگفتار

کتاب پیش رو حاصل تلاشی طولانی مدت برای تدوین منبعی کامل در زمینه‌ی علوم معانی و بیان است. پیش از این دانشجویان دوره‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی برای این عنوان درسی ملزم به مطالعه‌ی دو اثر ارزشمند دکتر سیروس شمیسا، از اساتید به نام و صاحب نظر ادبیات فارسی بودند که الحق والانصاف حق مطلب در آثار یادشده تماماً را کمال ادا شده بود؛ اما برنامه‌ریزی درست و به جای مدیریت تدوین دانشکده پیام نور در راستای انجام فراخوان برای تألیف کتاب‌های درسی توسط اساتید داخلی دانشگاه راقم سطور را بر آن داشت تا در کنار اعتراف به شاگردی اساتید بزرگوار و بی‌بدیل در این علم، تنها از سر ضرورت به تدوین منبعی در زمینه‌ی معانی و بیان دست یازد که در کنار اشمال بر موضوعات و مباحث این علوم، برخی از اضافاتی را که در منابع پیشین آمده بود و چندان مرتبط با اصل این مبحث نبودند، حذف نماید.

حاصل کار آنکه در کتاب پیش رو تمامی مباحث را که بایسته است یک دانشجوی ادبیات در بازه‌ی بلاغت به‌ویژه در دو حوزه‌ی معانی و بیان فراگیرد، آورده‌ایم و از سوی دیگر در انتخاب نمونه‌ها و مصادیق از دواوین بزرگان ادب فارسی، دقت و ویژه‌ای اعمال گردیده تا از ذکر مثال‌های تکراری که در اغلب منابع تألیف شده در این حوزه آمده است، خودداری شود. در پایان ضمن تشکر از تمامی اساتید بزرگوار که در دوره‌ی زمانی تألیف این وجیزه نویسندگان را یاری نموده‌اند، از خوانندگان تقاضا دارد تا نظرات و پیشنهادات خود را از طریق آدرس ایمیل Ayooob.moradi@gmail.com به نویسندگان منعکس نمایند.

دکتر ایوب مرادی

دکتر هادی یوسفی

دکتر فاروق نعمتی